

MEDIOEVO ROMANZO

RIVISTA QUADRIMESTRALE

DIRETTA DA D'ARCO S. AVALLE, FRANCESCO BRANCIFORTI, GIANFRANCO
FOLENA, FRANCESCO SABATINI, CESARE SEGRE, ALBERTO VARVARO

VOLUME I-1974

NAPOLI GAETANO MACCHIAROLI EDITORE

SOBRE ELS TEXTOS LLENGUADOCIANS I CATALÀ DEL « VIATGE AL PURGATORI DE SANT PATRICI »

Al senyor Francesc de B. Moll
en el seu 70e aniversari

1. ESTAT DE LA QÜESTIÓ. - Una curiosa fortuna literària és la que ha tingut un *Viatge al Purgatori* escrit per Ramon de Perellós, vescomte de Roda, a les acaballes del segle XIV. Aqueix noble català, tot seguint la narració llatina d'H. de Saltery sobre el viatge del cavaller Owein¹ al Purgatori de sant Patrici s'atribueix a si mateix una expedició a l'altre món².

Martí de Riquer ha mostrat en el capítol XI de la seva *Història de la Literatura Catalana*³ l'interès d'aquesta obra i els problemes que suscita. Les notes que publico són només un assaig d'aclariment de la tradició textual.

¹ Hi ha una traducció catalana realitzada el 1320 per fra Ramon Ros, de Tàrraga. Ha estat publicada per R. Miquel i Planas en el recull *Llegendes de l'altra vida*, Barcelona, 1914, pp. 1-32; la cito ací com a *Owein*, seguida del número de la ratlla.

² El text català forma part d'una impressió (sense lloc ni data) la qual recull vuit obres supersticioses i oracions apòcrifes. Hi figuren un tractat atribuït a l'Eiximenis sobre els Novíssims, la *Demanda de sant Augustí a la Verge*, la *Lletra tramesa del cel*, el *Testament de Jesucrist*, *La vida de sant Amador*, *L'Oració de sant Augustí*, *Els dotze divendres*. La descripció de l'imprès ha estat feta sovint (primer a l'« AIEC », III, 1909-10, pp. 656-8) però convé només tenir en compte la ben acurada de Pere Bohigas, *El impresor de la M⁴², 89 mm*, dins el « Gutenberg-Jahrbuch », 1961, pp. 55-59 (veg. l'altre article d'aquest estudiós citat a la nota 8). Al colofó del volum és dit que els llibres foren « ab gran diligència corregits per un frare de Sant Francès », l'any 1486. Em demano si això no és simplement una mesura de precaució en una literatura tan sospitosa a l'Església. Si correcció hi va haver, no fou d'índole lingüística, perquè cadascuna de les peces conserva les característiques de grafia, morfologia i vocabulari pròpies. Compareu els llargs extrets publicats per M. Auguilló (*Catálogo de obras en lengua catalana*, Madrid, 1923, núms. 251, 252, 254, 255, 256) amb la versió donada a conèixer per Miguel i Planas, *Llegendes*. Afegim que en el recull que conté la versió provençal A del *Viatge* també es troba la *Lletra tramesa del cel* i l'Epístola de Jesucrist. Vegeu Cl. Brunel, *Versions espagnoles, provençale et française de la Lettre du Christ tombée du ciel*, en « *Analecta Bollandiana* », LXVIII, 1950, pp. 382-96, espec. p. 388.

³ II, Barcelona, [1964], pp. 309-33.

El *Viatge* ens ha pervingut, en català, en un incunable del 1486⁴ i, en llenguadocià, en dos manuscrits quatre-centistes⁵. Quina relació uneix els textos?

Per exposar l'estat de la qüestió, considero indispensable de copiar ací el que ben autoritzadament n'han dit els senyors Jordi Rubió i Martí de Riquer. Són els únics que han donat llur opinió; car Clovis Brunel, qui ha tractat dels textos de Perellós⁶, no ha pres posició.

El 1953 escrivia el Sr. Rubió i Balaguer:

La narración de Perellós nos ha llegado en una versión languadociana, anterior a 1466, y en una edición catalana incunable sin fecha, pero que según la suscripción fué corregida en 1486. No lleva pie de imprenta. Miquel y Planas la ha reproducido en las *Llegendes*. El texto languadociano fué publicado por Jeanroy y Vignaud en « *Bibliothèque Méridionale* » de Toulouse (1903).

Se ha venido diciendo que la versión catalana era la original, y así parece lógico puesto que el autor era rosellonés. Sin embargo, la comparación de ambos textos nos parece indicar lo contrario. Por de pronto, el languadociano es independiente del catalán. Lo mismo ocurre con los nombres catalanes de persona: el *frare Fransès del orde de Girona*, se convierte en *fr. Frances del Pueg* en la versión languadociana; la sobrina del Perellós toma el nombre de *Aldosa de Queralt* en esta última y de *Na Dolsa de Carles* en la catalana. Perduran en ésta formas languadocianas (*miech, pasta crusa*), y en algún caso mal adaptadas al

⁴ Publicat, junt amb altres textos sobre viatges a ultratomba, per R. Miquel i Planas en les esmentades *Llegendes de l'altra vida*, IV, pp. 131-173. Indico sempre en les citacions les ratlles d'aquesta edició. Vegeu *supra*, nota 2.

⁵ El manuscrit tolosà dels voltants de 1466, fou publicat per A. Jeanroy i A. Vignaux, *Voyage au Purgatoire de St Patrice, Visions de Tindal et de St Paul. Textes languedociens du quinzième siècle*, Toulouse, 1903 (« *Bibliothèque méridionale* », 1ère série, tome VIII). Sobre l'altre manuscrit, vegeu *infra*, notes 6 i 10, i també § 2.4.1.

⁶ Clovis Brunel, *Sur la version provençale de la relation du Voyage de Raimon de Perillos au Purgatoire de saint Patrice*, en *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, VI, Madrid, 1956, pp. 3-21. Del mateix autor, *Le Viatge de Raimon de Perillos al Purgatori de sant Patrici et la légende du Mantel mautailé*, en *Mélanges de linguistique et de littérature romanes à la mémoire d'István Frank*, Universität des Saarlandes, 1957, pp. 87-90 (« *Annales Universitatis Saraviensis* », VI).

catalán (*me recolit por me reculhic*). No es oportuna esta ocasión para entrar a fondo en el problema y me contentaré con resumir mi opinión de que, a lo menos, el texto catalán de Perellós que conocemos, no es el original del lengüadociano ⁷.

Onze anys més tard el Sr. Riquer discrepava un xic:

Com a ha estat al·ludit, el text del *Viatge al Purgatori* es conserva en dos manuscrits del segle XV, en llengüadocià, i en un incunable català segurament imprès a Tolosa i datat l'any 1486. Hom creu comunament que el text de l'incunable reproduceix l'original de Perellós, i que els dos manuscrits constitueixen una traducció feta sobre un manuscrit català perdut. Ara bé, el text de l'incunable, encara que és indiscutiblement català, ofereix nombrosos provençalismes, cosa rara entre els nostres prosistes. Per altra banda, és evident que el text de l'incunable és inferior, sobretot en la transmissió de noms personals i geogràfics, molt més fidels als dos manuscrits llengüadocians. Davant aquest estat dels fets existeixen dues solucions. Segons la primera, Ramon de Perellós hauria escrit el seu *Viatge* en llengüadocià, o provençal, i el text català de l'incunable fóra una traducció, on encara es trasllueixen alguns provençalismes. Això no fóra gens inversemblant, car Ramon de Perellós visqué molts d'anys a Avinyó. Crec, però, més possible la segona solució. Perellós escriví el llibre en català, però precisament a causa de les seves llargues estades a Avinyó el seu lèxic abunda en provençalismes, i, donada la importància que en el text del *Viatge* té el papa Benet XIII, fou traduït al llengüadocià o provençal. Si acceptem

⁷ J. Rubió Balaguer, *Literatura catalana* dins la *Historia General de las Literaturas Hispánicas* publicada bajo la direcció de D. Guillermo Díaz-Plaja, III, Barcelona, [1953], p. 760. El Dr. Rubió hi ha assenyalat un cas important: *miech arc*, el qual va d'acord amb la opinió que nosaltres defendrem ací (cf. incunable: «Aquesta es lur manera de armar, he alguns se ajudan darcs, que son ayssi petits com *miech arc* d'Anglaterra» [l. 386-8] enfront de *T*: «Aquesta es la maneyra de lor arma, e alcus se ajudo de arx, que son ayssi petits coma *mieg arc* de Englaterra» [l. 313-14]. Amb tot, *recollir* (línies 141; 357, etc.) per 'acollir, rebre hospitalàriament' és ben català (*DCVB*, s.v. 4ª acc.); *pasta crusa* (l. 438) per «pasta crua» no resulta gaire relevant tractant-se de la sibilant -s- procedent de -d-: la forma *crusa* és viva encara al capcinès, a Benavarre i a Solsona (cf. Badia, «RVF», II, 1952, pp. 18-19).

aquesta darrera hipòtesi, el text de l'incunable, malgrat les seves imperfeccions, reflectiria el manuscrit original de Perellós⁸.

Hom veu que tots dos estudiosos observen preferentment la transmissió dels noms propis, la qual cosa és fonamental. Tanmateix crec que la consideració de la llengua pot permetre de treure alguna conseqüència. Diré primer per quina raó el text llenguadocià no pot ésser l'original, i després exposaré els motius que em duen a pensar que l'incunable català és traduït d'un antígraf occità.

Anomeno *T* el ms. 894 de Tolosa del Llenguadoc (de l'any 1466)⁹ i *A* el ms. I 4066 de les Archives départementales du Gers, també del segle XV. Val a dir que ens haurem de servir gairebé sempre de *T*, car *A* roman inèdit, llevat d'alguns extrets que C. Brunel va donar a conèixer¹⁰. Pel que deduïm de l'examen dels fragments publicats, els dos manuscrits són molt semblants i remunten a un mateix antecedent.

2. L'ORIGINAL HA D'ÉSSER CATALÀ. - Que l'incunable no pot derivar de cap de totes dues versions llenguadocianes queda clar després de comparar només l'al·lusió arturiana a la *cota mal tallada* de Caradoc. Tant *T*, com *A* donen una lliçó incongruent:

la costa mantelea (T)
*la cota mantalea (A)*¹¹.

⁸ M. de Riquer, *op. cit.*, II, pp. 331-3. La influència del prestigi del papa Benet XIII com a causa de les versions provençals em sembla infundada: l'obra de Perellós trobà acollida entre la literatura escatològica, de caire supersticiós i al marge de l'autoritat de l'Església. La suposada impressió de l'incunable a Tolosa del Llenguadoc, a què Riquer al·ludeix ací, ha estat exposada per Pere Bohigas, *Incunables catalanes atribuïbles a Henry Mayer*, dins « Gutenberg-Jahrbuch », 1965, pp. 96-98. Haig de confessar que no acabo de comprendre com s'han d'atribuir a l'editor llenguadocià els trets lingüístics aberrants del text del *Viatge*, mentre que les altres obres del recull presenten un català pur (vegeu *supra*, nota 2). Henry Meyer o qui fos copiava el que tenia al davant.

⁹ Es el que van donar a conèixer A. Jeanroy i A. Vignaux, vegeu *supra*, nota 5.

¹⁰ En els articles esmentats en la nota 5; vegeu un extret d'*A* i *T* encarats amb l'incunable català en *Sur la version*, art. cit., pp. 11-13.

¹¹ Clovis Brunel, *Le Viatge*, art. cit., p. 88.

2. 1. Provençal antic *espalege*. - En *T* topem amb el següent passatge:

Partivi de la cort e fory per mas jornadas en una encontrada appellada Sestrexier, que es en [la] marcha de Galas; fory en la ciutat Xistier e aqui ieu loguiey una nau per passar en Yrlanda, am laqual ieu montiey la costa de Galas; fory en ·I· loc appellat Olyet; d'aqui parti e travessiey lo golfo am bel ven entro la via de Yrlanda,... de *espalege* en la yla d'Arman, que foc del rey de ·C· cavalhiers en lo temps del rey Artus, e al jorn de huey es be poblada e es del rey de Englaterra; e d'aqui tostemps travessiey an bon temps trasvessiey an bon temps, e arribiey en Irlanda al cap de alguns jorns de *espalege*, davant la ciutat de Belvi, que es asses gran ciutat (linees 214-25).

Els editors han posat punts suspensius perquè creuen que ací com en altres indrets hi ha llacunes (« lacunes que l'interruption du sens invite à supposer », afegeixen en nota al peu de plana, p. 12). Si reixim, però, a esbrinar el significat del mot *espalege*, el qual hi surt dues vegades, potser serà aclarit el sentit de tot el fragment.

Raynouard defineix l'*espalege* del nostre text com a 'traversée', substantiu masculí: « Arriviey (sic) en Irlanda al cap d'alguns jorns de *espalege* » = 'J'arrivai en Irlande au buot de quelques jours de traversée' (*Lexique roman*, III, p. 164a).

A. Jeanroy i A. Vignaux, editors de *T*, expliquen al glossari: « *Espalege*... paraît le substantif verbal du verbe *espalejar*, qui semble signifier louvoyer ou longer les côtes » (*op. cit.*, p. 132b) i envien el lector al diccionari de Raynouard.

Levy després de dir que és un hàpax i de copiar la definició de Raynouard, es demana si la forma i la interpretació són exactes¹². L'autor abandona en part aquesta prudència en el seu *Petit dictionnaire provençal-français* (s. v.). El mot definitori *traversée* hi és proveït d'un punt d'interrogació, però també la penúltima *e* de *espalege* hi duu ara el diacrític de vocal tònica i tancada.

Aqueix punt d'interrogació desapareix del *FEW*, on el nos-

¹² « Sind Rorm und Deutung richtig? » (III, 1902, p. 243a). Levy es va servir de l'edició parcial del marquès de Castellane i escriu « E arribey en Yrlanda... » en lloc de « e arribey en Irlanda... ».

tre mot es troba entre els materials d'etimologia obscura: « Alang. *espalege* m. 'traversee' (15. jh.) »¹³.

2. 2. Els lexicògrafs no s'han preguntat quina mena de text és aquest que anomenen *Voyage de saint Patrice*. Vet ací el correlatiu passatge de l'incunable català, que dissipa els dubtes:

Parti de la cort ane tant per mas iornades que entri en vna encontrada appellada Esteper, que es en la marcha de Galas, fins a la ciutat de Sixte; e aqui yo logue vna nau per passar en Holanda, [corr. Irlanda], en la qual yo monte, he costeian la costa de Galas fui en vn loc apellat Oliet; e daqui partigui he trauesi lo gofle ab bell vent tenent la uia de Irlanda. *Despalagui* en la ylla de Armant, que fo del rey de cent caualles en lo temps del rey Artus e vn hi [corr. avuy] es ben poblada e es del rey de Anglaterra; he daqui tostemps trauesi ab bon temps, e aribi en Irlanda e a cap de alguns iorns *dauali* a la ciutat (l. 274-86).

Al primer esment de *espalege* hi correspon *despalagui* i al segon *davalí*, perfets dels verbs **despalagar* i *davallar*, primera persona del singular. En la frase adduïda per Raynouard i Levy, el català té una conjunció, copulativa molt important: « aribí en Irlanda e, a cap d'alguns iorns, davalí a la ciutat ». No és pas una lectio faciliior, sinó la bona. El nostre Perellós va arribar a Irlanda i, al cap d'alguns dies, va davallar o desembarcar en la ciutat [de *Belvi* = Dublín]¹⁴. És el mateix que féu prèviament en l'illa de Man (« la ylla de Armant »; « la ila d'Arman ») venint de Holyhead (« Oliet »; « Olyet »).

Fixem-nos ara en la redacció llenguadociana sense tenir en compte els punts suspensius dels editors i el sentit resultarà coherent: vaig sortir de Holyhead, vaig traversar el golf amb bon temps camí d'Irlanda, vaig desembarcar (*de espalege*) en l'illa de Man.

¹³ W. von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, XXIII, p. 108a (« Materialien unbekanntem oder unsicheren Ursprungs », § *naviguer*).

¹⁴ Jeanroy i Vignaux no concixien, en publicar llur edició, el text català; aprofiten però la traducció llatina que en féu en 1621 l'irlandès O'Sullivan, la qual en aquest passatge duu: « Cum in urbem Dubhlinnam Hiherniae caput, venissem... » (Jeanroy i Vignaux, op. cit., p. 138). An *A, Develin*, vide *supra* § 2.4.1.

2. 3. D'on ve aquest *espalege*? Remarquem d'entrada que tots dos cops és escrit *de espalege*. Cal llegir *deespalege*, en un sol mot. El corresponent català *despalaguí* ens ajudarà a explicar-lo.

Als repertoris lexicogràfics (*Dic. Aguiló; Dic. Balari; DCVB*) no és enregistrat cap verb *despalagar* o quelcom de semblant. Tampoc no duen res els diccionaris occitans. L'accepció de 'desembarcar' nogensmenys és evident, i a l'instant pensem en un *DE EX PELAGARE, format sobre el greco-llatí PELAGUS 'mar gran, alta mar'. Aquest ha donat en català *pèlech* o *pèlec* (que la grafia moderna representa *pèlag*).

El verb *empelegar-se* 'entrar mar endins'¹⁵ sovinteja en la llengua antiga. Ramon Llull l'empra prou en el *Llibre de Contemplació* (cap a 1270) i el mateix fa Desclot en la seva *Crònica* de la darrerria del s. XIII¹⁶. No té res d'estrany, doncs, l'existència d'un *despelegar* antitètic, el qual en efecte, no està isolat en l'obra de Perellós¹⁷. El 1315 el rei Jaume II d'Aragó dóna unes disposicions als qui acompanyen des de Xipre la reina Maria, que arriba a Catalunya:

De nos en Jacme, per la gracia de Deu, Rey d'Arago, etc. Als amat e feel en Simon des Lor, conseller, e en Pere des Soler, escriba, nostres. Salut e dileccio. Manam vos que si la Reyna venia en les isles de Mallorca o de Menorcha passada aquesta feria d'octubre, que deiats *despelegar* en Catalunya, als ports, a Selou o a Port Fangos; mas, si podets, lo port de Selou nos par pus covinent, que perill seria d'aquí a avant de venir en les plages ab aquells vents ab que vos altres avets a venir, segons que vostres mariners be'n saben. Dada en Barchinona, sots lo nostre segell secret, XX dies anats del mes de vuytubre. Anno Domini M.CCC.XV¹⁸.

Que *despelegar* vulgui dir ací 'posar peu a terra venint de la mar' és indiscutible.

¹⁵ Compareu amb el castellà *engolfarse* derivat de *golfo* 'alta mar'. Veg. *DCELC*, II, pp. 236-7, s. v. *empalagar*.

¹⁶ *DCVB*, s. v. L'ús que modernament n'ha fet Mn. Llorenç Riber (veg. *ib.*) és degut a una reminiscència lul·liana.

¹⁷ La grafia *despalaguí* en lloc de *despeleguí* és normal en el català oriental.

¹⁸ Publicat per J. E. Martínez Ferrando, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, Barcelona, 1948 II, p. 131, doc. núm. 188.

2. 4. Aquell vocable *deespalege*, usat per T, és català i no pas llenguadocià. Segons sembla, en provençal antic no hi ha cap verb tret de PELAGUS¹⁹. El traductor o adaptador del text no devia conèixer la significació exacta del català i copià *de espalege*, amb una terminació que no correspon a la en *-iey* dels perfets de la conjugació en *-ar* (cf. *loguiey*, *montiey*, *travessiey* al fragment transcrit en § 1)²⁰.

Ja tenia ben raó Levy amb les seves reticències (§ 2. 1.). Per a fer-ne un substantiu masculí, hauria calgut un mot acabat en *-age* o *-atge*, no pas en *-ege*.

Hem de suposar una primera redacció catalana, on hi hauria un *despelegar*, potser sota la forma *despelegé*, amb desinència etimològica en *-é*²¹, la qual encara surt en Bernat Metge, contemporani de Perellós²².

M'he aturat força exposant aquest cas del pretès prov. ant. *espalege* perquè el considero excepcional per provar la catalanitat primigènica del *Viatge* del vescomte de Roda. Suposem per un moment que vagi redactar en provençal la seva narració (cosa sorprenent, tractant-se d'una obra en prosa) i que, no sabent com dir 'desembarcar', hauria emprat el catalanisme *despelegar*²³. El

¹⁹ FEW, VIII, p. 160.

²⁰ Aquesta constant terminació en *-iey* és un dels trets lingüístics que han servit de criteri a Jeanroy per a localitzar el text al Nord del Tolosà o a l'Oest de l'Albigès. Cf. Jeanroy i Vignaux, pp. LIV-LV de la introducció.

²¹ Irene Soff, *Die Formen der katalanischen Verbalendungen von den Anhängen der schriftlichen Ueberlieferung bis 1400*, Diss. Erlangen, [1960], p. 35 i nota 100. Aquest treball és força incomplet i per això m'ha calgut redactar la nota següent.

²² A l'incunable *trobé* (l. 196), *ymaginé* (l. 230), *parlé* (l. 236), etc. al costat de casos en *-i* com els citats *despalaguí* i *davalí*. Fullejant a l'atzar *Lo somni* en l'edició Riquer, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, 1959, apunto: *passagé* 'vaig passejar' (p. 166.7), *passé* (p. 168.18), *fiqué* (p. 258.3), *devallé* (p. 258.20), *giré'm* (p. 262.12), *pugé-me'n* (p. 262.19), *canté* (p. 262.22), *giré* (p. 268.2), *doné* (p. 276.12), *dressé* (p. 278.14), *dissimulé-ho* (p. 278.17), *pregué'l* (p. 280.9), *trobé* (p. 284.3), *doné'ls* (p. 284.5), *trobé* (p. 284.7), *doné* (p. 284.24), *desperté'm* (p. 370.29). — La forma analògica en *-i* és menys freqüent: *desemparí* (p. 234.16), *portí* (p. 238.11), *devallí* (p. 264.20), *trobí* (p. 265.20). Advertiré que al primer exemple *passagé*, del ms. bàsic U, correspon un *passeié* en A, però un *passegi* en P (cf. làmines XX i XXI de l'edició Riquer). Val a dir que en l'obreta del mateix Bernat Metge *Ovidi enamorat* he comptat 30 perfets en *i* contra només 19 en *é*.

²³ El nostre autor devia conèixer bé la terminologia marítima catalana, car

que ja no podem admetre és que deixés el mot en la forma catalana, sense adaptar la terminació al sistema de l'altre idioma. Hauríem esperat un *espeleguiey.

Perellós composà sens dubte el *Viatge* en la seva llengua materna i aquí escriuria *despelegué* o *despalagué*. El traductor llenguadocià, que ignorava aquest terme, no l'interpretà com a un verb i hi va posar *de espalegue*. Vet ací el que revela un detall lingüístic que de primer antuvi semblava insignificant.

2. 4. 1. Gràcies a l'amabilitat de Mademoiselle G. Brunel, de l' « Institut de Recherche et d'Histoire des Textes » (París), que m'ha proporcionat la fotocòpia corresponent, puc ara donar la versió del manuscrit A:

Parti (?) de la cort, i
Setrexier e aqui jeu logu
jeu montiey acostegan la
d'aqui parti e traversiey
depallage en la ilha d'A
temps del rey Artus e l
d'Anlatera; e d'aqui trav
e aladonc arribiey en Irl
ciutat de Develin, que e

mas jornadas en 1ª encontrada apelhada
a nau per passar en Irlanda, am la cal
de Galhas entro en I loc apelhat Oliet;
o am bel vent entro a la via d'Irlanda,
que foc del rey de sent cavaliers en lo
ben poblada de gens, es ara del rey
tostemps am bon temps, la merse Dieu,
al cap d'alcus jorns *despalage* davant la
gran sieutat (fol. 24r^o).

Hom veu que, per
scrit A, coincideixen a
podria llegir-se *de pal*
contra, l'esment *despal*

a al nostre mot, les lliçons del manu-
s de T. El primer *depallage* també
car hi ha una petita separació; per
areix en un sol mot.

Això a part, és in
la qual cosa demostra

nt el topònim *Develin* (*Belvi* en T),
es tracta indubtablement de Dublin.

En una altra ocasió espero ocupar-me d'aquest manuscrit A. Sembla posterior a T. En el fragment transcrit hem constatat un salt homogràfic, el qual no és als altres textos: « Setrexier e aqui jeu loguiey... ». Compareu: « Sextrexier, que es en marcha de Galas; fori en la ciutat Xistier e aqui ieu loguey... » (T, 1. 215-17);

ens assabenta que « yo era ab tres galeras armades » per les costes d'Itàlia (incunable, 1. 208-9).

« Esteper, que es en la marcha de Galas, fins a la ciutat de Sixte; e aqui yo logue... » (incunable, l. 275-77).

2. 5. Una curiosa falta de comprensió és la que ens forneix la següent descripció de *T*. Els irlandesos són gents que conviuen amb llurs bestiar (bous) i amb ells van allà on hi ha herbatges:

occit.: Lors hostals son comunament, e la major part, pres dels buous; e am los buous fan lors hostals e cascun dia se van mudan per los erbatges; a la manieyra dels *alams* de Barbaria o de la terra del Sauda, yssian els hun dia de lors vilas, e van mots essem (l. 366-70).

Què vol dir *alams*? Jeanroy i Vignaux suposen que « peut être le même mot que l'anc. fr. *allan* » (*op. cit.*, p. 129), és a dir, una casta de gos (cat. *alà*, cat. *alano*). Examinem el text català:

cat.: Lus hostals communament, son en la maior partida prop dels bous; he ab los bous fan lurs hostals; he vn die, com los herbatges sen van, ayssi se mudan a la manera de les *aurenetes* de Barbaria he de la terra del solda; ayssi fan ells en mudant lur vila, he van totz ensemps (l. 447-53).

Ara les dificultats s'esborgeixen. Aquesta gent es muda de casa quan li cal, fa com les orenetes que vénen de l'Àfrica i quan s'acaba l'estiu emigren a grans esbarts cap a aquelles terres. La lliçó de l'incunable és l'originària. El que ha passat resulta fàcil d'endevinar. La forma *oreneta* (o alguna de les seves variants) amb la reducció del grup llatí -ND- s'ha allunyat molt del resultat occità, el qual el conserva sempre: *aronda*, *arondeta*, *ironda*, *irondela*, *arindola*, *irendola*, *lendorela*²⁴.

Ha estat la determinació de *Barbaria*, etc. el que ha fet pensar en els cans, tot i que els alans no en procedeixen? O bé es tracta dels alarbs? No tenim elements de judici; per contra, el que veiem amb claredat és que hom no ha sabut interpretar el que tenia al davant.

2. 5. 1. La lliçó del manuscrit *A* que he conegut darrerament,

²⁴ FEW, IV, pp. 434-6, s. v. *hirundo*.

també gràcies a la fotocòpia amablement fornida per Mademoiselle G. Brunel, és:

... lors hostals son comunamen e la magor part pres dels buaus, quar aqui fan los ostals en j dia e per los erbages sen van mudan a maneira de *issams* de Barbaria a la tera del Seuda, en ayssy an el en pauc de tems mudada ja vilha e tot jorn sen van ensems (fol. 26).

El text té major congruència que no pas el del manuscrit *T*, car *issam* és la forma llenguadociana per 'eixams', llatí EXAMEN (cf. FEW, III, p. 257b). Enlloc però no he trobat lexicalitzat un sintagma **issam de Barbaria* i cal suposar que som davant una solució d'urgència per tal d'esquivar la dificultat que presentava l'original *oreneta* o *aureneta* de Perellós.

2. 6. Un altre exemple il·luminador és el següent, on es parla d'uns prohoms que acullen el cavaller quan ha entrat al Paradís:

cat.: He quant ageren gran temps cantat, vengueren dos archabisbes, *a mon semblan*, he me preguen en lur habitacio e en lur companya, e me menaren per lo mig daquela intrada deportan he per veure he regardan las marauellas que hy eran (l. 1084-9).

occit.: E cant els aguero gran pessa cantat, venguero dos archivesques *ensemble*, que me prezero en lor condech e en lor companha, e me menero per lo mieg, d'aquella encontrada deportan, per vezer e regardar las maravilhas que y eran (l. 915-9).

Aquests extrets rastregen prou literalment la narració del *Tractatus* de Saltrey. L'inconvenient és que no sabem quin dels nombrosos manuscrits Perellós utilitzava. Un dels que més s'acosta pertany al grup β de Ward i diu així: « Finito autem concentu et soluta processione, duo quasi archiepiscopi, militem in suo ductu (et comitatu) susceperunt secumque duxerunt, quasi patriam et eius amoenitatem ostensuri »²⁵.

²⁵ Ed. Mall, *Zur Geschichte der Legende vom Purgatorium des heil. Patricius*, en « Romanische Forschungen », VI, 1891, pp. 180-81. He tingut ací en compte la lliço de K: En lloc de « duo quasi archiepiscopi ». Aquest coincideix, en part,

Aqueixa redacció ens ajuda poc. Per contra és preciós el que duu la versió lleonesa-castellana del segle XIII o XIV:

La proçession acabada e los cantos fenescidos, dos dellos *que se mejauan* arçobispos apartaron al cauallero e leuaron lo consygo, assy como syl quisyesen mostrar aquella tierra e la fermosura daquel logar²⁶.

Això confirma que el model de Perellós, com l'incunable, deia a *mon semblant*, o alguna cosa així. L'adaptador provençal interpretà: « dos archivesques *ensemble* », ço és, 'ensems, plegats'²⁷. Tenim una nova prova que arranjava un original en l'altra llengua.

2. 7. Hi ha encara un argument de lògica interna. Si Ramon de Perellós havia redactat en provençal el seu opuscle, cal sospitar que ho hauria fet tenint en compte el públic específic al qual anava adreçat. Nogensmenys, quan en la parte autobiogràfica reporta que trobà l'arquebisbe primat d'Irlanda en la vila de *Diondan* o *Drudan* aclareix: « la qual es ayssi gran coma *Puegsarda* o *Tarragona* » (T, 1. 249-50), « la qual es ayssi gran coma *Pugsarda* ho *Tarraguona* » (incunable, 1. 312-13). Cerca, doncs, com a termes de referència, dues ciutats catalanes, les quals per força havien d'ésser menys conegudes al lector occità que d'altres de la seva terra. Escrivint en provençal hauria triat comparacions amb viles d'Occitània²⁸.

amb *Owein*: « Fenit e acabat aquell dolç cant e la processio solta, asegrensi baix .ij. axi com archasbisbes... » (l. 718-20). Vegeu igualment el text de ms. Harley 3846, del British Museum, publicat per T. A. Jenkins, *The Espurgatoire Saint Patriz o' Marie de France, with a text of the Latin Original*, Chicago, 1903, p. 51 (= «University of Chicago, The Decennial Publications», VII, p. 283).

²⁶ A. G. Solalinde, *La primera versión española de «El Purgatorio de San Patricio» y la difusión de esta leyenda en España*, dins *Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal*, II, Madrid, 1925, p. 231.

²⁷ En prov. ant. *ensemble* (< francès) és força corrent, encara que T coneix també *essem* (l. 370; 392) i *ensems* (l. 1089).

²⁸ Es veritat que En Perellós, quan entra dins la cova, en dóna les mesures servint-se de la cana de Montpeller: « Quant yo fui dedins la fossa, tantost trobe lo cap, e no ha de lonc sino que qualquez doas *canas de Montpeller* (l. 571-3; cf. « Quant ieu fory dedins la fossa, ieu trobiey tantost a la fossa cap, e non ac de lonc se no qualque dos *canas de Montpeylier* », T, l. 471-3). Aquesta ciutat, per la seva històrica, no és estrangera a cap escriptor medieval català. Per altra banda, la mida en qüestió apareix fins i tot en el *Tirant lo Blanc*: « les armes ofensives,

També presuposen un ambient més aviat hispànic les al·lusions als sarraïns, sia a llurs armes (« las spzas son aytals coma aquelas dels Sarrazis » T, 1. 308-9), sia a llur faisó de combatre (« lor manera [sc. dels irlandesos] de guerreja es semblant d'aquella dels Sarrazis, e enayssi cridan » T, 1. 318-20). El darrer detall ens recorda el passatge del fill del rei de Guadix que entrava en la batalla « cridant, ab l'atzagaia en la man », tan gràficament descrit per Muntaner (cap. CCXLVII).

3. L'INCUNABLE DERIVA D'UN TEXT LLENGUADOCIÀ. - Amb tot el text català que avui llegim no és la continuació de l'original redactat per Perellós. Insisteixo que les redaccions catalana i llenguadocianes que posseïm no poden estar en relació genètica. Si les confrontem, tot de petits trets diferencials ens ho palesarà. Hem vist adés alguns casos eloqüents (§ 2). Més endavant adduirem altres materials contrastius²⁹.

Independents entre si, totes dues redaccions deriven d'un antígraf provençal perdut, el qual, a son torn, és traducció del primitiu text català del *Viatge*.

Ens allunyem, doncs, del que incidentalment diu Clovis Brunel:

Le principal profit de la découverte du manuscrit d'Auch est d'ordre linguistique, puis que ne nous est offerte que la traduction d'un texte connu, *mais l'original est parvenu dans l'édition de 1486* sous une forme tellement infidèle que les versions provençales sont utiles pour l'intelligence même du récit, surtout la reconnaissance des noms propres [subratllo jo]³⁰.

L'incunable de 1486 presenta enfront de *T* moltes amplificacions i errades de comprensió. L'exemplificació podria ésser abundantosa, però la reduiré a alguns pocs casos.

sengles coltellines genovesques, tallant cascuna a dues parts ab puntes ben agudes, de llargària de dos palms e mig, *cana de Montpellier* » (cap. LXV, ed. Riquer, Barcelona, 1947, p. 134). Això a part, l'única ciutat occitana esmentada és Avinyó, aleshores seu del papa Benet XIII.

²⁹ Hom ha cridat l'atenció sobre les diferències en la transmissió de l'onomàstica i la toponímia, on l'incunable és força deficient. Vegeu la llista de discrepàncies establerta per Miquel i Planas, *Llegendes*, pp. 310-3; cf. Brunel, *Sur la version*, pp. 15-17.

³⁰ Cf. Brunel, *Sur la version*, art. cit., pp. 14-15.

3. 1. Qualque vegada, quan Perellós s'inspira de prop en el *Tractatus* de Saltrey, veiem clarament que l'incunable i *T* es trobem relligats a una redacció anterior; no sabríem pas dir, però, amb certesa quin dels dos dóna la lliçó bona. En el següent text el *retornar los* i el *retener los* presenten una semblança formal que no pot ésser casual. Tots dos, a llur manera, fan sentit. Sant Patrici s'esmerça a convertir les gents paganes d'Irlanda:

cat.: he souyn los parlaua de las penas de infern e de la gloria de paradís per *retornar los* de las lus miserias he de los peccatz, e confirmar los en bona vida (l. 60-63).

occit.: e soven lor parlava de las penas de yffern e de la gloria de paradís per *retener los* de lor mescrezenssa e de lors peccatz, per los confermar en bona vida (l. 50-52).

El *Tractatus* duu a *malo revocare*³¹, que correspon, en la versió catalana de *Owein*, a « estudias e pensas com los bestials hòmens daquella terra... de mal *depertis*³² (l. 158-9). Hom s'inclinaria per la lliçó de *T*, bé que la del incunable, la qual exposa els fets des d'una altra perspectiva, no s'hagi de rebutjar.

3. 2. Vet ací un cas on l'incunable presenta una lliçó corrompuda. És el moment anterior a l'entrada de Perellós al Paradís:

cat.: He abans que yo hy intres, me vingue vna gran porcessio dauant tan gran he merauellosa que yames tala no auia vista: he portauen croses e ciris arden he grans *robas de palmes*, que semblauen esser dor (l. 1069-73).

occit.: E davant que y intres, me venc al davant una processio tant grant e tant maravilhoza que jamay tant gran no avia vista, e portero crotz e cyris e *rams de palmas*, que semblavo que fosse d'aur (l. 902-6).

És natural que de palma siguin els *rams* i no pas els vestits (*robas*). La lliçó d'*Owein* ens ho confirma: « Car lo caualler vinent, isqueli a carrera ab creus e ab senyeres e ab ciris e ab *rams de*

³¹ Mall, p. 147.

³² El castellà hi diu *arredrar del mal*, Solalinde, p. 222; veg. també *ib.*, p. 246.

palmes daur vna processio tal e tan gran, que anch anaquest mon no fo vista semblant » (l. 704-8)³³. Ací el lapsus ha ésser purament material; no sempre però és així.

3. 3. Hi ha errades que evidentment provenen d'una insuficient comprensió de l'original provençal. El traductor català se la campa com pot.

3. 3. 1. El cavaller compta els treballs que ha hagut de suportar durant la seva expedició i el cansament que duu al damunt i que l'obliga a adormir-se:

cat.: En ayssi estant assetiats e per *la oracio e lo treball* que auiam passat, ab la enguoyssa que cascu pot pensar nos altres nos condormiam (l. 1287-9).

occit.: E ayssi totz assegutz per *lo lassec e per lo treballh* que auiam passat am la enguoyssesa que cascu se pot pessar nos adormim (l. 1077-9).

En aquest context el mot *oració* no té res a fer; exacte és el *lassec* de *T* 'fatiga, lassitud', que constitueix el parell sinòmic amb *treball* / *treballh*.

3. 3. 2. L'exemple dels dos arquebisbes que s'ocupen del nostre personatge ha estat tractat suara (§ 2. 5.). Aquí l'autor del rifacimento català no ha comprès la paraula *conduch*, sinònim de *companha*, amb el qual forma també el parell sinòmic³⁴. El cat. *habitació*, traducció ad sensum, resulta desplaçat. Som davant un cas semblant al de *laissec* - *oració*.

3. 3. 3. Encara més contundent és la relliscada que el redactor català sofreix en el següent fragment³⁵.

³³ Cf. al *Tractatus*: « et quasi palmarum aurearum ramis processio talis ac tanta », Mall, p. 180.

³⁴ Aqueix *conduch* deu correspondre a un *conduyt, de l'original, suggerit pel *ductu* del llatí. Sobre el cat. ant. *conduyt* 'companya', vegeu *Dicc. Aguiló* (s. v., 3ª acc.) i *DCVB* (s.v. *conduit*, 1ª acc.); mal interpretat en tots dos diccionaris.

³⁵ No té correspondència exacta en el grup llatí β. En el manuscrit de Bamberg és completament diferent; cf. Mall, p. 178a.

cat.: que pensaria los dolos ny los turmens que hy son, ell los auria tot iorn en memoria en son cor; los treballs he las penas de aquest mon, ny las altres malauties ny pobretats no lus greuaria res, car totz los turmens de aquest mon no son sino dolssas rosades *de totz los mals* que hi son al regart de aquells, ny nengun no se delectaria carnalment en deguns delitz daquest mon (l. 1012-20).

occit.: Mays qui pensaria be a las dolors ni als turmens que lay so, e los auria tostemps en memoria en son cor, ni los trebalhs e las penas d'aquest mon, ni las malautias ni las paubretatz no lor greuarian res, quar totz los turmens d'aquest mon no so seno dossas rosadas *e dos mel* a regard d'aquels; ni negun no se delecharia folamen ni carnalment ni en negus autres deliegz d'aquest mon (l. 855-62).

El que ha estat causa de confusió és el gènere masculí de *mel* en provençal. *Dos mel* 'dolça mel' ha esdevingut, en la ploma de l'arranjador intrèpit, *totz los mals...*

3. 3. 4. Un darrer cas. Hom sap que el llatí *SALIRE* no ha deixat amb prou feines descendents en català. La noció de 'sortir' era expressada en la llengua antiga per *eixir* < *EXIRE*. En canvi, en provençal, al costat d'*eisir*, viu *salhir*³⁶. En el passatge que transcrivim el prior descriu al candidat, que vol endinsar-se al purgatori, els perills a què s'exposa; els diables l'escometran i el combatran. Així ho diu *T*: « los malignes speritz ly *assalhiran* e lo combatran » (l. 143-4)³⁷. *Assalhir* es 'escometre, atacar, assaltar'. El català ha pensat en *salhir*, i escriu: « los malignes speritz ly *hixiran* e lo combatran » (l. 173-4).

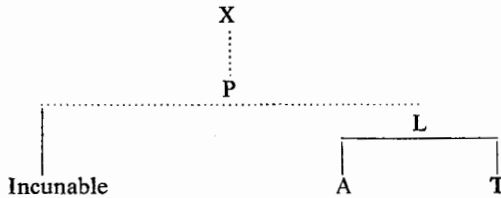
3. 4. Aquestes mostres ens han fet veure que hom ha ensopegat allà on hi havia la menor diferència lingüística entre les dues llengües. La transposició ha estat feta per algú que es refiava

³⁶ Compareu respectivament *T* i l'incunable: *salhigui* (l. 740) - *hisqui* (l. 880); *salhira* (l. 997) - *yssira* (l. 1187); *salhis* (l. 1016) - *hixit* (l. 1210). Però també *yssir* (l. 732) - *yssir* (l. 871); *yssiro* (l. 813) - *yssiren* (l. 964). Remarquem encara que al *te assalhiran* de *T* (l. 531) correspon *te assaliran* (l. 636). El substantiu *assaut* (*T*, l. 589) tampoc no és comprès: *temptacio* (l. 706).

³⁷ Ampliació que no és al llatí, cf. Mall, p. 152.

massa de la semblança de l'occità i el català. Al cap i a la fi és la mateixa actitud que hem constatat primer per part del qui féu la primitiva versió provençal i topà amb *despelegar*. Són romanços massa acostats i, per això mateix, amaguen una bona quantitat de « faux amis ».

4. Representant gràficament el que acabem de exposar, podríem esbossar un arbre genealògic així:

X es l'original català, perdut, de Perellós; *P* en seria la traducció provençal, també perduda, a partir de la qual es copiaria *A* i *T*. L'existència de *L* com a font dels dos manuscrits llenguadocians és exigida per les petites diferències que s'observen entre ells. L'incunable deriva també del text provençal; no sabria dir si la derivació és immediata o si hi ha alguna anella intermèdia, car l'autor es complau en l'amplificació, desdoblament sinonímic i altres recursos.

Es paradoxal que el *Viatge*, obra d'un gran aristòcrata, la qual havia d'ésser traduïda al llatí i havia d'influir més tard en autors cabdals de les lletres castellanques (Montalbán, Calderón), s'hagi salvat gràcies al fet d'haver estat acollida entre les llibres de devoció supersticiosa, de literatura apòcrifa. Es un fet que no s'ha posat prou en relleu³⁸.

GERMÀ COLON
Universitat Basel

³⁸ Aquest treball era ja enllestit quan va aparèixer el volum *Viatges a l'altre món (Dos relats dels segles XIV i XVII)* a cura d'Arseni Pacheco, Barcelona, 1973 (« Antologia Catalana », núm. 69). Hi és editat, amb grafia modernitzada, el text català d'En Perellós. L'estudi preliminar no aporta res de nou sobre el que ací ens interessa, i conté alguna inexactitud. És ben sorprenent que en una nota editorial de la darrera coberta hom escrigui: « cap d'aquests relats no havia estat editat fins ara ».